

Əvvəli ötən sayımızda

Yaşanan yeni sevincli təəssürlərin altında Fyodor Mixayloviçlə “Cinayət və cəza” üzərində son tamamlanma işlərimizi görməyi yaddan çıxartdıq. Bu arada isə romanın üçüncü hissəsi hələ yazılmalıydı. Fyodor Mixayloviçin yadına bunu noyabrın axırında

- “Russkiy vestnik” jurnalının redaksiyası romanın davamını tələb edəndə xatırladı. Xoşbəxtlikdən həmin dövrlərdə jurnallar çox nadir hallarda vaxtında çıxardı. “Russkiy vestnik” isə ümumiyyətlə, hər zaman gecikməsi ilə məşhür idi: noyabr nömrəsi dekabrın axırında, dekabr nömrəsi fevralın əvvəlində çap olunurdu. Ona görə də vaxtımız bir xeyli vardı. Fyodor Mixayloviç redaksiyanın məktubunu mənə getirərək məsləhət istədi. Mən evdən gəl-gəti yığıdırıb gündüzlər saat ikidən beşə kimi işləməyi, axşamlarsa bizə gəlib əl-yazmaları oxumaqla işimizi davam etdirməyi təklif etdim. Biz elə belə də etdik: bir saat ordan-buradan söhbət edəndən sonra mən yazı masanın arxasına keçirdim. Fyodor Mixayloviç də yanımda oturur, romanı diktə etməyə başlayırdı. Yazıya hərdən müxtəlif söhbətlər, zarafatlar və gülüşlərlə ara verirdik. İşimiz yaxşı gedirdi. “Cinayət və cəza”nın son yeddi vərəqi dörd həftə ərzində yazıldı. Fyodor Mixayloviç deyirdi ki, hələ indiyə kimi heç vaxt işi bu cür rahat və yüngül keçməyib. Və bu uğuru mənim adımla bağlayırdı. Fyodor

yük hədiyyə idi. Bu, Fyodor Mixayloviç xətəliyin hər tutmasından sonra az qala bir həftə çəkən dəhşətli, kefsiz, qaramat əhvaldan, mənisə göz yaşları, əzablardan azad edirdi. Həmişə sevinc içində, şən keçən axşamlarımızdan biri bizim üçün tamamilə gözənlilməz tərzdə gurultulu keçdi. Bu hadisə noyabrın axırında baş verdi. Fyodor Mixayloviç həmişə olduğu kimi saat yeddi radələrində dəhşətli dərəcədə üşüyərək gəldi. Bir stəkan isti çay içəndən sonra evdə konyakımızın olub-olmadığını soruşdu. Konyakın olmadığını, amma xeresin (şərab növü) olduğunu dedim. Və dərhal da getirdim. Fyodor Mixayloviç bir-nəfəsə üç-dörd böyük rumka xeres, üstündən yenə də çay içdi. Və ondan sonra ancaq isindi. Onun belə üşüməyinə çox təəccüblənmişdim. Və bunun səbəbini heç cür anlama bilmirdim. Tampacanın cavabı tez də açıldı. Dəhlizdən keçəndə asılıqanda Fyodor Mixayloviçin həmişə geyindiği kürkünü yox, pambıq payızı paltosunu gördüm. O dəqiqə qonaq otağına qayıdırıb ondan soruşdum:

- Sən bəyəm bu gün kürkünü geyinməmişən?

- Y-yox,

- Fyodor Mixayloviç asta səsle dedi, - payızı paltomda gəlmişəm.

- Niyə belə edirsən? Niyə axı kürkünü geyinməmişən?

- Mənə demişdilər ki, bu gün hava isti olacaq.

dum... Təəccübləndim. Onu inadkarlıqla sorğu-suala tutdum. Həvəssiz də olsa danışdı ki, bu gün səhər Emiliya Fyodorovna gəlmiş və əlli rubl borcunun təcili qaytarmaq üçün ondan kömək istəyib. Oğulluğu da pul istəyirmiş. Həmçinin bu səbəbdən ona məktub göndərən kiçik qardaşı Nikolay Mixayloviçin də pula ehtiyacı olub. Fyodor Mixayloviçin pulu olmadığından kürkünü yaxınlıqdakı girov yerinə qoymaq qərarına gəlirlər. Və Fyodor Mixayloviç inandırıcılar ki, istiləşmə gədir və o “Russkiy vestnik”dən pul alana qədər hələlik bu payızı paltıyla da keçinə bilər. Ona doğmalarına kömək etmək istəməyini anladığımı dedim. Lakin bunu sağlamlığının, hətta bəlkə də canının bahasına etməyinin düzgün olmadığını bildirdim. Mən əvvəlcə sakit danışmağa başladım. Amma danışdıqca əsə-bim, qəzətim get-gedə böyüməyə başladı. Artıq özümü idarə edə bilmir, onunla dəli kimi, sözlərimə fikir vermədən danışır, mənim - öz nişanlısının da qarşısında da məsuliyyət daşdığını sübut etməyə çalışırdım. Onun ölümünə dözə bilməyəcəyimə inandırır, ağlayır, qışqırır, isterik halda hönkürürdü. Fyodor Mixayloviçin qanı bərk qaraldı. Məni qucaqlayıb, əllərimi öpür, xahiş edirdi ki, sakitləşim. Ağlamağımı eşidən anam bir stəkan şəkərli su gətirdi. Bu, məni bir az sakitləşdirdi. Özümdən utandım, Fyodor Mixayloviçdən üzr istədim. Mənə dedi ki, keçən qış beş-altı dəfə kürkünü girov qoyaraq payızı paltoda

lə oxuyurdu. Ariya bitdi, Fyodor Mixayloviç pəncərəyə yaxınlaşıb xırda pul atdı, şarmançı getdi. Sorğu-sualıma Fyodor Mixayloviç belə cavab verdi:

- Görünür, şarmançı hansı pyesdən sonra ona qəpik atıldığını özü üçün müəyyənləşdirib, ona görə də hər gün pəncərənin altında “Rigoletto”dan bu ariyanı səsləndirir. Mən də hər dəfəsində bu musiqinin üstündə sənin əziz adını oxuyuram! Mən gülürdüm və bu cür yüngül sözlərin üstünə Fyodor Mixayloviçin mənim adımla uyğunlaşdırmasından zərərətəncə inciyirdim. Xarakterimə qeyri-sabitliyin yad olmasını, əgər sevdimsə, onu əbədi sevməyimə əmin edirdim. - Görərik, görərik! - Fyodor Mixayloviç gülürdü. Şarmançının bu ariyasını və Fyodor Mixayloviçin oxumasını növbəti iki gündə də eşitdim. Onun musiqiyə olan dəqiqliyinə, havaya düşüb düzgün oxumağına. Çox güman ki, onun yaxşı musiqi duyumu vardı. Rəngarəng keçən günlərimizin içində qəlbə toxunan, qeyri-etik heç nə olmamışdı. Mənim utancaqlığım və təvazökarlığımıza qarşı, düşünmürəm ki, kimsə ondan daha nəzakətli davransa bilərdi. Mənə münasibətini toyumuzdan sonra (17 may 1867-ci il) yazdığı məktubundakı sözlərlə xarakterizə etmək olar. “Allah səni mənə hədiyyə edib ki, ruhunun, ürəyinin zənginliyindən heç nə itməsin, əksinə daha da çox böyüsün, çiçəklənsin. Səni ona inkişaf etmiş, istiqamətləndirilmiş, ruhu məhv edən bütün alçaqlıqlardan qorunmuş və xilas edilmiş şəkildə təqdim edərək böyük günahlarımın sənə görə bağışlanmağım üçün hədiyyə edib”. Ümumiyyətlə, Fyodor Mixayloviç məni bütün pis təəssürlərdən qorumağı qarşısına məqsəd qoymuşdu. Yadımdadır ki, bir dəfə evinə gələndə stolun üstündəki fransız romanını vərəqləməyə başladım. Fyodor Mixayloviç yaxınlaşdı və kitabı sakitcə əlimdən götürdü.

- Mən axı fransızca başa düşürəm, - dedim, - ver oxuyum bu romanı.

- Bunu yox! Beynini bu cür şeylə çirkləndirmə! - cavab verdi.

Hətta toyumuzdan sonra da Fyodor Mixayloviç ədəbi inkişafıma idarə etməkdən ötrü oxumalı olduğum kitabları özü seçirdi. Və heç vaxt yüngül, ədəbsiz romanları oxumağıma icazə vermirdi. Onun bu cür nəzarətindən hərdən inciyir və etiraz üçün deyirdim:

- Bəs sən niyə bunları oxuyursan? Sən niyə beynini belə şeylərlə çirkləndirirsən?

- Mən artıq bərkimişəm, - Fyodor Mixayloviç cavab verdi, - bu cür kitablar işləməyim üçün lazımdır. Yazıcı hər şeyi bilməli, çox şeyi yaşamalardır. Amma inandırırəm səni ki, ədəbsiz səhnələrdən xoşum gəlmir və onlar adətən məndə ikrah hissi oyadır.

Bunlar boş sözlər deyildi. Həqiqət idi.

Eynən bu cür Fyodor Mixayloviç operetləri də sevmirdi. Nə özü gedir, nə də mənə Buffa (Sankt-Peterburqda teatr) getməyə icazə verirdi.

- Əgər imkan varsa, - deyirdi, - teatra get. Pyes elə seçiləməlidir ki, tamaşaçıya ruhu zibiləyəcək boş-boş şeylər yox, yüksək və gözəl təəssürlər bağışlasın!

On dörd illik birgə həyatımızda bunu yəqin etdim ki, Fyodor Mixayloviç çox müdrik insandır. Və sevimli yazıçım İ.S.Turgenevin Fyodor Mixayloviç ədəbsiz hesab edərək “rus Markiz de Sad” adlandırmağı yaman qəlbimə dəymişdi.

Rus dilindən tərcümə edən:
Xanım Aydın

Anna Qriqoryevna Dostoyevskayanın xatirələri

Mixayloviçin xoş və şən əhvalı onun sağlamlığına da müsbət təsir göstərirdi. Toyumuza qədər 3 ay ərzində tutması cəmi 3-4 dəfə olmuşdu. Bu hal məni olduqca sevindirir və daha sakit və xoşbəxt ailə həyatımızda xəstəliyin azalacağına ümid vermişdi. Elə belə də oldu: əvvəllər hər həftə olan tutmaları, sonradan ilbəil azalırdı. Epilepsiyadan tamamilə sağalmaq mümkünsüz idi. Fyodor Mixayloviç isə bu xəstəliyinin sağalmaz olduğunu hesab etdiyindən, ümumiyyətlə, heç müalicə almırdı. Amma tutmaların azalması və zəifləməsi də bizim üçün Allahın verdiyi bö-

- Sənin niyə belə donduğunu indi başa düşdüm. Semyonu göndərəm, paltonu aparar, kürkünü getirər.

- Lazım deyil! Lazım deyil! - Fyodor Mixayloviç tələsik dedi.

- Əzizim, necə yeni lazım deyil? Gecəyə doğru hava bir az da soyuyacaq. Sən də qayıdanbaş soyuqlayacaqsan axı. Fyodor Mixayloviç susurdu. Mən isə elə hey təkid edirdim. Sonda axır ki, boynuna almalı oldu:

- Kürküm yoxdur...

- Necə yeni yoxdur? Oğurlayıblar?

- Yox, oğurlamayıblar. Girov qoymalı ol-

gəzməli olub.

- Mən bu cür girov qoymalara artıq öyrəşmişəm. Ona görə də buna ciddi əhəmiyyət vermərəm. Bilsəydim ki, sən bunu bu cür faciə kimi qəbul edəcəksən, Paşaya kürkümü girov qoymağa icazə verməzdim, - Fyodor Mixayloviç pərt vəziyyətdə məni inandırmağa çalışırdı.

Fyodor Mixayloviçin peşmanlığından istifadə edib bir də bunu etməyəcəyilə bağlı vədini aldım. Və ona kürkünü geri götürmək üçün səksən rubl təklif etdim. Fyodor Mixayloviç qətiyyətlə imtina etdi. Mən də Moskvadan pul gələne kimi evdə oturacağını xahiş etdim. “Ev dustaqlığına” Fyodor Mixayloviç hər gün saat birdə evinə gedərək nahara qədər orda qalmaq şərti altında razılaşdı. Fyodor Mixayloviçlə sağollaşanda da yenidən göstərdiyim “tamaşaya” görə üzr istədim.

- Xeyirsiz şər olmaz! - Fyodor Mixayloviç cavab verdi. - İndi məni necə çox sevdiyinə əmin oldum. Sənin üçün bu qədər əziz, dəyərli olmasaydım, o cür ağlaya bilməzdin!

Fyodor Mixayloviçin boynuna ağ toxunma yaylığını doladım, çiyninə böyük yun şalımızı salmağa məcbur etdim. Bütün gecəni Fyodor Mixayloviçin bu cür isterik hərəkətimə görə mənə daha sevməyəcəyini düşünüb əzab çəkdim. Eyni vaxtda da yolda yenidən soyuqlayıb bərk xəstələncəyinə görə həyəcan keçirirdim. Gecə demək olar ki, gözümə yuxu getmədi. Saat onda Fyodor Mixayloviçə zəng vurdum. Qulluqçu bəyin oyandığını və gecə xəstə olmadığına inandıraraq məni sakitləşdirdi. Toya qədər olan üç ay ərzində, deyə bilərəm ki, bu bizim yeganə “gurultulu” günümüz oldu. Fyodor Mixayloviçin “Ev dustaqlığı” bir həftə çəkdi. Mən hər gün evinə onunla görüşməyə, “Cinayət və cəza”-nı yazmağa gedirdim.

Belə görüşlərdən birində Fyodor Mixayloviç məni çox təəccübləndirdi: işimizin qızgın vaxtında şarmankadan “Rigoletto”dan məşhur “La onna est nobile” ariyasının sədələri eşidilməyə başladı. O, işi saxlayıb musiqini dinlədi və qəflədən həmin ariyanı italyan sözlərini dəyişərək mənim ad-soyadla əvəz etməklə oxumağa başladı: “Anna Qriqoryevna!” O bir qədər boğucq da olsa, çox xoş səs-